

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Frigren, Pirita

Title: Merimiesten perheiden työ ja toimeentulo 1800-luvun rannikkokaupungissa

Year: 2016

Version:

Please cite the original version:

Frigren, P. (2016). Merimiesten perheiden työ ja toimeentulo 1800-luvun rannikkokaupungissa. In T. Bergholm (Ed.), Työ merellä (pp. 46-63). Suomen merimuseo ; Suomen merihistoriallinen yhdistys. Nautica Fennica, 2015-2016.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Pirita Frigren:

Merimiesten perheiden työ ja toimeentulo 1800-luvun rannikkokaupungissa

Miten naisten työ mantereella on tullut osaksi merihistoriaa?

Merenkulun sosiaalishistoriallinen suuntaus vakiinnutti paikkansa merihistoriassa 1980–1990-luvuilla.¹ Tutkimuskohteeksi alkoi yhä useammin valikoitua merimiesväestö. Suomessakin merellisen sosiaalishistorian suosio on näkynyt esimerkiksi lukuisten eri paikkakuntien merimiehiä käsittelevinä esityksinä.² Sosiaalishistoriallisen käänteän myötä havaittiin, että myös muilla ihmisillä satamapaikkakunnilla ja kauempana sisämaassa oli osallisuutta ja vaikutusta merenkulkuun, kuin niillä, jotka itse nousivat laivaan, niitä rakensivat tai omistivat.³

Kun merenkulkijoiden taakseen jättämiin kotisatamiin on kiinnitetty huomiota, on havaittu että esimerkiksi merimiesten perheellisyys oli sekä varhaismodernina aikana että modernin ajan kynnyksellä paljon oletettua yleisempää.⁴ Tämä on asettanut uuden näkökulman merimiehiin ryhmänä, joita on tavattu pitää pääasiassa nuorina merten kulkureina, joilla on tyttö joka satamassa. Samalla se on synnyttänyt tarpeen tarkastella merenkulkuyhteisöjä kokonaisvaltaisemmin, sekä naisten että miesten näkökulmista.

Merihistoriassa suurinta kiinnostusta ovat kuitenkin herättäneet naiset, jotka purjehtivat sukupuolelleen poikkeuksellisesti kotisatamasta pois. Norjalainen etnologi Brit Berggreen kiinnostui naisten työstä kalastusaluksilla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla. Suomessa naisten työpanosta Turun ja Nauvon alueen merenkulussa käsitteli ensimmäisenä Carola Sundqvist.⁵ Naiset menivät merille puuttuvaa miestyövoimaa korvataksaan, käydäkseen miehestä. Niinpä merihistoriassa on pitkään oltu kiinnostuneita nimenomaan erikoisista naisista, jotka onnistuivat soluttautumaan miehiseen laivayhteisöön: 1600–1700-lukujen amatsonimaisista naismerirosvoista ja mieheksi pukeutuneista naisista sotalaivoilla.⁶ Oma lukunsa merihistoriaa ovat 1800-luvun jälkipuoliskolla valtamerialuksilla mukana matkustaneet kapteenien vaimot, mikä teema on kiinnostanut suomalaisiakin tutkijoita.⁷

Vasta höyry- ja matkustajalaivaliikenteen kasvu toi ennennäkemättömät määrät naisia merityömarkkinoille. Kuten Sari Mäenpään aihetta käsittelevä väitöskirja osoittaa, työtehtävät ja tilankäyttö aluksilla olivat kuitenkin selkeästi sukupuolittuneita. Naisten toimenkuvaan brittiläisillä matkustajahöyrylaivoilla liittyi matkustajien ja miehistön palvelemista, ravitsemusta, puhtaanapitoa ja hyvinvointia: naispuolisilla työntekijöillä ei ollut asiaa miehistön puolelle eikä miehistöllä matkustamoon.⁸ Samaan aikaan suomalaisissa satamissa vedettiin sukupuolittuneiden työtehtävien ja sukupuolikäsitysten rajoja uusiksi naisten edustaessa huomattavaa osaa varhaisesta ahtausalan työvoimasta, kuten Tapio Bergholmin, Kari Teräksen ja Tytti Steelin tutkimukset osoittavat.⁹

Kuten Mäenpää on todennut, matkustajalaivaliikenteen kasvu toi laivoille sen työn, joka oli ollut naisten työtä purjemerenkulun aikana satamissa: sitä oli merenkulun edellytysten ylläpitäminen ruuan, puhtauden, hoivan sekä muiden palveluksien kautta. Tässä artikkelissa valotan, millaisena tuo työ 1800-luvun suomalaisessa satamakaupungissa näyttäytyi. Mitä töitä miehistöön kuuluneiden merimiesten vaimot satamakaupungeissa tekivät? Artikkelin

perustuu merimiesten vaimojen elämää aikakauden suomalaisessa satamakaupungissa käsittelevään väitöskirjaani (2016).¹⁰

Merenkulun parissa työskennelleiden merimiesten perheitä ei ole tutkittu samassa laajuudessa kuin naisia, jotka menivät merille. Suomessakin aihepiiri on erityisesti 1800-luvun loppua vanhemmalta ajalta yhä merihistorian sivujuonne.¹¹ Harvoista rannalle jääviin naisiin kohdistuvista tutkimuksista historioitsija Lisa Norlingin havainnot 1700–1800-lukujen Uuden Englannin valaanpyyntiyhteisöistä ovat olleet uraauurtavia. Norlingin näkemyksen mukaan kapteenien ja merimiesten vaimot olivat 1700-luvulla aktiivisia toimijoita kveekaritaustaisissa valaanpyynti-perheyrityksissä ja elinkeinon varaan rakentuneissa paikallisyhteisöissä.¹² Myös muutamat muut historioitsijat ovat korostaneet naisten taloudellista ja sosiaalista aktiivisuutta miesten poissa ollessa. Naiset laivanomistajina, työvoiman välittäjinä, majatalon pitäjinä, mikropankkiireina, panttaajina ja kauppiaina on tuotu laivanvarustuksen ja satamatoimintojen menneisyydestä esiin. Toisaalta on huomattu, että kaupunkiyhteisöjen tuli myös vastata merenkulkijoiden perheistä ja luoda sosiaalisia turvaverkkoja ja toimeentulomahdollisuuksia erityisesti leskille.¹³

Naisten työtä ja sen taloudellisia mittasuhteita aikana ennen teollistumista on tyypillisesti pidetty hankalana tutkimuskohteena. Naisten rooli varhaismoderneilla työmarkkinoilla ei ole jäljitettävissä esimerkiksi ammattia kuvaavien nimekkeiden kautta, sillä piikoja lukuun ottamatta naiset merkittiin asiakirjoissa pääasiassa siviilisäädyn mukaan; vaimoiksi, leskiksi, naimattomiksi naisiksi tai tyttäreiksi. 1800-luvun loppupuolelle voimassa ollut ammattikuntalaitos rajasi muut naiset kuin käsityöläisten lesket ulos niiden käsityöläisammattien parista, joita säädeltiin privilegioin eli etuoikeuksin. Silti tiedetään, että sekä naimattomat että naimisissa olevat naiset työskentelivät niin maataloudessa kuin kaupunkiympäristössä, sekä itsensä työllistäen että toisten alaisuudessa. Molemmat puoliset osallistuivat itsestään selvästi perheeneläntöön ja nainen saattoi usein toimia ja tehdä työtä miehen nimissä.¹⁴

Naisille maksetusta palkasta tai työhön käytetystä ajasta löytyy niin ikään vain harvoin lähteitä. Työstä saatu korvaus saattoi olla joko rahaa, tavaroita, ruokaa tai vastavuoroinen palvelus. Työn määritelmän alle lukeutuvat niin erityistaitoa vaativat, pitkäkestoiset ansaintakeinot kuin satunnaiset, lähinnä fyysistä työkykyä vaatineet suoritukset. Toimeentulon hankkiminen liittyikin sekä kotityöhön ja kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön.¹⁵ Rannikkokaupunki asuinympäristönä toi naisten työlle erityispiirteensä: työtehtävät saattoivat liittyä välillisesti merenkulkuun ja naisten tuli eri tilanteissa korvata kotitaloudesta puuttuva mies.

Naisten työn historian tutkimiselle on ominaista, että jälkiä on koottava yksittäisiä asiakirjalähteitä yhdistelemällä. Tässä artikkelissa jäljitän merimiesten vaimojen työtä satamakaupungissa merimieshuoneen pöytäkirjojen, köyhäinhoidon pöytäkirjojen sekä ennen kaikkea kaupungin johdon eli maistraatin tuottamien asiakirjojen avulla.¹⁶ Aloitan artikkelin tarkastelemalla ensin merimiesten työtä kodin ja perheen toimeentulon näkökulmasta. Sen jälkeen selvitän, miten merimiesten perheet loivat työllään edellytyksiä laivanvarustustoiminnalle. Kolmanneksi käsitelen laajemmin merimiesten vaimojen työtä 1800-luvun suomalaisessa kaupunkiyhteisössä.

Merimiehen työ ja perheen toimeentulo

Artikkelini tapausesimerkit tulevat pääosin 1830–1860-lukujen Porista, joka oli autonomian ajan alkupuolen mittapuulla keskisuuri, muuttovoittoinen 6000–7000 asukkaan kaupunki. Paikallisten ulkomaankauppaan oikeutettujen kauppiaiden yhteensä omistama kauppalaivasto oli kantavuudeltaan Suomen suurimpien joukossa vuosina 1834–1848. Kauppamerenkulku laajeni tuolloin Itämeren ulkopuoliseen rahtipurjehdukseen, erityisesti Iso-Britannian ja Välimeren välillä.¹⁷

Suomen talouden painopiste oli Krimin sotaa (1853–1856) edeltäneinä vuosikymmeninä Porin kaltaisissa ja sitä pienemmissä Pohjanlahden rannikkokaupungeissa.¹⁸ Ainoastaan ulkomaankauppaan oikeutetut tapulikaupungit saattoivat lähettää kauppalaivoja Itämeren ulkopuolelle. Tästä johtuen merimies ja merimiehen vaimo olivat kaupunkilaisia titteleitä aina 1800-luvun jälkipuolelle asti, vaikka rannikon talonpoikaispurjehtijat olivat aina olleet merenkulkijoita siinä missä kaupunkilaisseiloritkin.¹⁹ Merenkulun kasvu aiheutti yhdessä maaseudun runsaan väestönkasvun kanssa runsaasti työvoiman liikkumista maaseutupaikista kaupunkeihin. Siellä monia odottivat muutoin täysin maatalousvaltaisen suomalaisen yhteiskunnan ensimmäiset selkeät palkkatyöammatit: sekatyömiehen ja merimiehen toimet. Länsirannikon satamakaupunkien miehistöön kuuluneista merimiehistä naimisissa oli arviolta 30–40 prosenttia, joten suomalaisen purjemerenkulun vilkkaimmalla ajanjaksolla oli runsaasti perhehistoriallisia vaikutuksia. Merillä tarjolla olevat työtilaisuudet loivat perustan monien vähävaraisten ihmisten avioliiton solmimiselle ja oman kotitalouden perustamiselle. Merenkulun läpikotaisin leimaamissa pikkukaupungeissa, kuten Uudessakaupungissa ja Kristiinankaupungissa jopa joka toinen tai kolmas vihitty aviopari oli merimiesmies ja hänen morsiamensa. Elinkeinorakenteeltaan hieman eriytyneemmissä ja suuremmissa kaupungeissa kuten Porissa ja Oulussakin joka neljäs nainen löysi puolison merenkulkijasta.²⁰

Miehen palkka kotitalouden käyttöön

Miesten ollessa poissa kaupungissa oli paljon naisten johtamia kotitalouksia. Kotitaloudet olivat naisten käsissä yleensä vähintään syksystä seuraavaan kevääseen tai kesään, joskus vuosikausia. Työsopimusten kestoa ei ollut rajattu, sen sijaan työntekijä oli vannomansa merimiesvalan nojalla velvollinen pysymään laivassa niin kauan kuin se palaisi uudelleen kotisatamaan.²¹ Eroja pidensivät tai muuttivat pysyviksi työtapatemat, laivojen haaksirikot, sairastumiset ja karkaamiset. Aktiivista merimiesuraa tehnyt perheenisä ei välttämättä viipynyt kotona viikkoja tai muutamia kuukausia kauempaa, vaan hän saattoi työllistyä sekä kesäkuukausien lyhyemmille matkoille Itä- ja Pohjanmerellä että talven ympäri kestäneillä valtameripurjehduksilla.

Perheiden jatkuvan hajallaan olon vuoksi merimiehet olivat ensimmäisiä ammattiryhmiä, joiden kohdalla kiinnitettiin huomiota siihen, miten miehen palkkarahat päätyisivät perheen käyttöön. Samaan aikaan ydinperheen ja miehen perheenelättäjän ihanne olivat 1800-luvun yhteiskunnassa vasta muotoutumassa. Avioliitto merimiehen kanssa saattoi meripalkkojen maksukäytäntöjen kannalta antaa merimiesten vaimoille muihin naimisissa oleviin naisiin nähden poikkeuksellisen aseman, vaikkei poistanutkaan heidän välttämätöntä osallistumistaan perheenelätykseen. Porissa paikalliset köyhäinhuoltoviranomaiset alkoivat 1850-luvulta alkaen linjata, että työnantajien tulisi ohjata vaimolle ja lapsille puolet miehelle maksetusta palkasta ei vain merityössä, vaan myös muissa ruumiillisissa töissä satunnaisia päivätöitä ja urakatöitä myöten. Esikuva tuli luultavimmin juuri laivanvarustuksen parista, jossa hyvin vakiintunut oli vaimojen mahdollisuus nostaa puolet tai kolmasosa miehen palkasta laivanvarustajalta erityistä miehen jättämää valtakirjaa eli niin sanottua vetoseteliä vastaan.²² Vasta 1800-luvun lopulla teollisuustyön kasvun myötä yhteiskunnallisessa

keskustelussa alettiin vaatia niin sanottua perhepalkkaa eli perheellisille miehille perheenelättäjän vastuun perusteella maksettavaa korotettua ansiota.²³

Merimieshuone ja perheet

Merimiesperheiden toimeentuloa määrittivät myös niiden mahdollisuus sosiaaliseen turvaan perheen hajotessa. Ulkomaan kauppaa käyvissä tapulikaupungeissa toimi merimieshuone, jonka tehtäviin oli perustamisesta (1748) asti kuulunut merenkulkijoiden avustaminen työvoiman hallinnoinnin ohella.²⁴ Merimieshuone jakoi raha-apua pitkän uran tehneille entisille merimiehille, leskille ja orvoille, minkä lisäksi kustannettiin hautajaisia. Joillain paikkakunnilla merimieshuone harjoitti huomattavaa lainanantoa esimerkiksi purjehduskouluun menoa tai asunnonhankintaa varten.²⁵ Avustustoiminta muistutti käsityöläiskiltojen leski- ja orpokassojen toimintaperiaatteita siinä mielessä, että sen varannot pohjasivat merimiesten itse maksamiin pestaus- ja merimieshuonemaksuihin. Maksujen kertymisen ja miehen aseman mukaisesti määräytyivät myös avustukset. Säätyajattelun ja vakanssihierarkian mukaisesti lapseton laivurin leski sai isompaa avustusta kuin lapsikatraan kanssa apua hakenut matruusin tai puolimatruusit leski.

Merimiesten vaimojen ja leskien saapuessa merimieshuoneelle avustuksia anomaan rajanvetoa käytiin avustamisen periaatteista: oliko merimieshuoneen sosiaaliturvassa kyse kaikkien samassa asemassa olevien institutionaalisesta oikeudesta apuun vai tuliko sitä myöntää vain äärimmäisessä tarpeessa oleville, esimerkiksi iäkkäille, sairaille leskille. Samaan aikaan yhteiskunnassa huomiota herätti, että köyhäinhoidon puoleen kääntyi yhä enemmän myös nuoria ja työkykyisiä ihmisiä. Suhdanneherkkyys ja maailmanpoliittiset tilanteet, kuten 1853 puhjennut Krimin sota heikensivät uransa aktiivisessa vaiheessa olevienkin merimiesten ja heidän perheidensä taloudellista asemaa. Lisäksi merimiesten karkaaminen toi avunhakijoiden joukkoon nuoria, pienten lasten äitejä. Avustussummat olivat vaatimattomia, mutta moni haki niistä turvaa ja kotitalouden toimeentulon täydennystä. Niiden merkitystä perhetaloudelle korostaa, että monet lesket ja karanneiden vaimot kääntyivät toistuvasti merimieshuoneen puoleen ja valittivat kaupungin johdolle, köyhäinhuoltoviranomaisille sekä jopa ylemmäs läänin maaherralle tultuaan evätyksi avustettujen joukosta tai saatuaan mielestään omaan tilanteeseensa ja miehensä uraan ja sen aikana maksamiin maksuihin nähden liian pienen summan.²⁶

Naiset merenkulun edellytysten ylläpitäjinä

Asuminen ja hoiva

Satamakaupunkien on todettu olleen paikkoja, joissa asukkailla ei välttämättä ollut turvanaan sukulaisten ja muiden lähimmäisten verkostoa, jollaiseen varhaismodernin ajan ihmisen hyvinvointi muutoin yleisesti nojasi. Erityisesti suurkaupunkien merimieskortteleissa (*sailortowns*) ihmisten on katsottu tuoneen yhteen puhdas kaupanteon motiivi. Yksittäiset ihmiset ja perheet ajoi asukkaiksi joko itse satamaelinkeino tai niistä elantonsa saavien ihmisten synnyttämä palvelujen ja hyödykkeiden kysyntä. Merityö loi elämälle jatkuvassa sosiaalisessa muutoksessa olevan elinympäristön. Moni oli tullut paikalle muualta eikä välttämättä myöskään pysynyt paikkakunnalla lopun ikäänsä.²⁷

Suomalaiset merikaupungit olivat aivan liian pieniä ja kylämäisiä, jotta niiden satamiin olisi syntynyt erityisiä merimieskortteleita, vaikka merimiesväestön suosimia asuinalueita eriytyi

1800-luvun kuluessa. Silti niitäkin leimasi merenkulun kaupunkeihin synnyttämä ihmisten liikkuvuus. Erityisesti muilta paikkakunnilta kaupunkiin muuttaneet kokivat irtautumisen sukupolvien ja sukulaisten tarjoamasta turvaverkosta. Sukupolvien välinen turva ei välttämättä ollut itsestään selvää paikkakunnalta kotoisin olevallekaan: vanhemmat eivät välttämättä olleet hengissä tai side heihin oli katkennut. Vastaavasti vanhuuden päivät eivät kuluneet itsestään selvästi jälkeläisten turvaamina. Moni entinen tai sairas merimies tai hänen puolisonsa tarvitsi hoitajan muusta kuin sukulaisesta. Lain mukaan aikuisten lasten oli hoidettava omia vanhempiaan, mutta olosuhteiden vuoksi se ei ollut kaikille mahdollista. Näin eri ikävaiheissa olevat ihmiset saattoivat tarvita satamakaupungissa erilaisia asumisen ja hoivan järjestelyjä.

Hoivan ja asumisen organisoinnista muodostui yksi tärkeimmistä merenkulun sosiaalisia edellytyksiä ylläpitävistä tekijöistä. Ensinnäkin, koska 1800-luvun suomalaisessa satamakaupungissa ei toiminut huomattavan mittakaavan majoitusliiketoimintaa, avioliitto oli merimiehille keino pitää itselleen asunto ”varattuna” matkan aikana. Parhain tilanne oli itse oman kaupunkitalonsa omistaneilla merimiesperheillä. Niissä vaimo saattoi hankkia kotitaloudelle huomattavia tuloja miehen poissa ollessa vuokralaisten pidolla. Vuokratulot katsottiin 1800-luvun kaupungeissa niin merkittäväksi tulonlähteeksi, että ne otettiin ensimmäisen tuloperustaisen veron, vuonna 1865 voimaan tulleen suostuntaveron laskentaperusteeksi kaupungeissa.²⁸ Porilaisista merimiesperheistä noin 30 prosentilla oli talonomistajina mahdollisuus vuokratulojen kartuttamiseen. Hyvin usein merimiesten omistamien talojen vuokralaiskunta koostui toisista merimiesperheistä.²⁹ Vaimon vuokranantajalle tekemät sisä- ja ulkotyöt saattoivat olla vuokranmaksun muoto. Näin vuokralla asuneen merimiehen vaimon työtehtävät saattoivat muistuttaa piian tai kodinhoitajan töitä. Merimiesten vaimot saattoivat myös yhdistää kotitaloutensa toisen merimiehen vaimon tai lesken kanssa ja säästää näin asumiskustannuksissa.³⁰

Vanhusten ohella merimiesten lapset joutuivat turvattomaan tilanteeseen, mikäli isä oli merillä ja äiti kuoli tai sairastui. Kun esimerkiksi merimiehen vaimo Serafia Filenius menehtyi marraskuussa 1860 noin 43 vuoden iässä, hänen perunkirjoituksessaan todettiin olevan velkasaatavia paitsi 12 ruplan, eli arviolta vuoden vuokratulosten edestä, myös velkoja lastenhoidosta. Velkoja ei mainittu nimeltä, mutta ilmeistä on, että sairas Serafia Filenius oli joutunut laittamaan kaksi vuotiaan Mathilda Serafian hoitoon. Kuuden kuukauden hoito oli hinnoiteltu 10 ruplan arvoiseksi, mikä merkitsi vaatimatonta, lähinnä kajuuttapojan palkkatasoa vastaavaa summaa ja oli riittävä kattamaan esimerkiksi juuri ja juuri asunnon tyypillisen kuukausivuokran.³¹ Lastenhoidolla ei siis päässyt rikastumaan, vaikka aikalaiset arvostelivatkin köyhiä työläisiä siitä, että nämä rahanahneuksissaan ottivat hoidokkeja kykenemättä kuitenkaan tarjoamaan heille riittävää hoitoa. Orpojen ja turvattomien lasten hoito oli varhaismodernissa yhteiskunnassa järjestetty osaksi köyhäinhoitoa, mutta pelkkä köyhäinhoidon huutolaisjärjestelmä oli riittämätön vastaamaan työläisperheiden akuutteihin lastenhoitotarpeisiin. Virallisten lastenkotien ja lastenhoitojärjestelmien puuttuessa kaupungeissa vallitsi sen ohella epävirallinen lastenhoito- ja kasvattilapsi järjestelmä, jonka mittasuhteita esimerkiksi 1800-luvun Ruotsissa on arvioitu valtaviksi.³²

Merenkulku synnytti siis kysyntää lasten ja vanhusten hoitotyölle. Maistraatin, köyhäinhoidon ja merimieshuoneen pöytäkirjoista on löydettävissä kaupunkilaisnaisia, jotka kääntyivät viranomaisten tai laivanomistajien puoleen saadakseen taannehtivasti korvauksen kuukausien tai jopa vuosien työstä merimiesten lasten hoitajina. Nämä naiset, joista monet olivat itsekin merimiesten vaimoja ja leskiä, pääsivät osallisiksi samasta toimeentulosta kuin

vetosetelillä miehensä palkanosan lunastaneet vaimot, sillä hoitajalle voitiin määrätä maksettavaksi säännöllisesti osa merillä olevan lapsen isän palkasta. Näin lastenhoito saattoi turvata heille suhteellisen säännöllisen tulon niin kauan kuin lapsen isä pysyi laivassa.³³

Alusten lähtökuntoon saattaminen ja vientituotteiden valmistaminen

Merimiesten vaimoilla oli yhteys laivanvarustajaan paitsi vetosetelikäytännön kautta, myös osallistuessaan laivan lähtökuntoon saattamiseen joko itsenäisesti tai laivanvarustajien kotitalouksien palkkaamina.³⁴ Naiset muonittivat laivaa, vaatettivat matkaan lähtijät ja pesivät heidän pyykkinsä. Vaimot myös tyypillisesti valmistivat miesten mukaan ylimääräistä, laivassa annetun proviantin lisukkeena syötävää ruokaa. Tanskalaisessa ja ruotsalaisessa purjemerenkulun kansanperinteessä tunnetaan kotiväen leipomat leivät ja kakut, joiden tuli riittää kauan matkan kestäessä.³⁵

Perheet tarjosivat merenkulkijoille niitä hyödykkeitä ja palveluja, jotka perherakenteista irrallaan elävän merimiehen täytyi ostaa. Merimiehillä oli kotisatamassa suhteita esimerkiksi piikoihin, jotka pesivät huolsivat heidän vaatteitaan, lainasivat rahaa, panttasivat tavaroita ja tarjosivat ruokaa rahaa tai kihlajaisuunnitelmia vastaan.³⁶ Ennen kuin laiva lähti satamasta, tuli merimiesten uskomuksen mukaan maksaa velkansa niille paikallisille naisille, joilta saaneet hedelmiä, juomaa, ruokaa, pyykinpesua tai seksiä. Muutoin seuraisi vaarallinen matka.³⁷

Laivan ja työvoiman huollon ohella naiset osallistuivat myös laivanrakennuksen vaiheisiin. Samuli Paulaharju kuvailee kuinka Raahessa merimiesten vaimot ja muut käsistään kätevät naiset, tekivät kokopäivätyötä purjeiden valmistuksessa.³⁸ Purjekangastehtaiden hammppulanka alihankittiin sitä kotiteollisuutena kehränneiltä naisilta myös Turussa ja Porissa. Porin purjekangas- eli buldaanitehdas oli merkittävimpien paikallisten laivanvarustajien käsissä joten samat työnantajat palkkasivat merimiehet ja purjeentekijät.³⁹

Naisten kotiteollisuutena valmistamat käsityöt olivat vientituotteita, kuuluisimpana esimerkkinä Rauman pitsit, joiden valmistus oli erityisesti vähävaraisten naisten, miesten ja lasten työtä. Rauman pormestari ilmoitti 1837 lähes 400 hengen saavan tuloja nypläyksestä. Pitsituotteista suuri osa myytiin Tukholmaan ja edemmäs Itämeren alueelle. Merimiehet saattoivat myös itse toimia vaimojensa valmistamien pitsien kauppaajina. Pormestari valitti elinkeinoa huonosti tuottavaksi ulkomaisen kilpailun ja tullien vuoksi, mikä käänteisesti tulkittuna kertoo siitä, että toiminta oli enemmän tai vähemmän ammattimaista, ulkomaiseen pitsinnypläykseen sekä laajuutensa että laatunsa puolesta verrattavissa olevaa. Samaa uskoi myös Suomen Talousseura, joka palkitsi raumalaisia nyplääjiä ja oli halukas kustantamaan nyplääjien opintoja ulkomailla.⁴⁰

Kehruun ja pitsien ohella rannikkokaupunkien naiset keräsivät Turun ja Porin läänin kuvernöörin kertomusten mukaan ansioita puuvilla-, pellava- ja villakankaita kutomalla. Niitä vietiin ainakin Riikaan, Tallinnaan ja Pietariin. Myös kappaletavarana valmistetut yksittäiset artikkelit olivat kannattavia: esimerkiksi villasukkia vietiin 1865 pelkästään Turusta Venäjälle 52 766 paria. Samoin esimerkiksi päreet, seinäkellot, kaiteet, pienet valutyöt sekä oljista ja juurista kudotut palmikkotyöt, joita erityisesti Vaasan ja Oulun läänin maaherrat raportoivat lääniensä asukkaiden valmistavan, lastattiin laivoihin vientiartikkeleiksi.⁴¹ Merimiehen vaimon tai lesken tyypillisin työväline oli rukki, kangaspuut niillä, joilla oli asuintilaa ja varoja hieman enemmän.

Tekstiiliteollisuuden nousu 1840-luvulta alkaen ja erityisesti puuvillan kallis hinta alkoivat tehdä vientiin tarkoitettua kannattamatonta, mutta paikallisesti taitavalle kutojalle riitti yhä kysyntää. Teuvo Pakkalan 1800-luvun lopun Oulua kuvaavissa romaaneissa *Vaaralla* (1891) ja *Elsa* (1894) merimiehen leski Viioska onnistuu elättämään itsensä ja tyttärensä herrasväen rouvilta saamansa kangastilaus kerrallaan. Sen sijaan talon toisessa päädyssä asuva iäkäs vuokraemäntä ei tahdo saada minkäänlaista toimeentuloa valmistamillaan päähineillä.⁴²

Naisten tekemät käsityöt lisäsivät työläisperheen omavaraisuutta ja toivat siten säästöä. Merityössä vaadittu vaatetus oli työläiskotitaloudelle hintava hankinta, ja niiden lisäksi merimiehillä tuli olla kirstussaan välineet vaatteiden ja purjeiden korjaamiseen.⁴³ Timpurin henkilökohtainen investointi oli hänen työkalurepertuaarinsa. Paksuja villapuseroita, öljykangastakkeja ja saappaita ei kuitenkaan voitu valmistaa itse vaan ne piti hankkia ostotavarana. Vaatetukselle ja merimiehen varusteille esimerkiksi perukirjoissa annettu arvo saattoi käytettynäkin vastata arviolta kolmasosaa puolimatruusin tai matruusin kuukausipalkasta.⁴⁴ Jos niiden valmistukseen oli omia raaka-aineita, tekijä ja taitoa, saattoi siten säästää huomattavan kuluern.

Merimiesten vaimot kaupustelijoina, leipureina ja kapakoitsijoina

Kaupungissa eläminen ei voinut perustua kokonaan omavaraisuudelle, vaan käteistä rahaa tai velaksi ostamisen mahdollisuutta tarvittiin sekä asumiseen, ruokaan että muihin hyödykkeisiin. Toisaalta juuri merimiesten vaimoilla oli hallussaan miehen palkanosana saatua käteistä rahaa monia muita työväestön naisia todennäköisemmin, mikä antoi heille mahdollisuuden toimia esimerkiksi pienimuotoisten luottojen myöntäjinä. Ennen pankkilaitoksen kehittymistä yksityiset ihmiset toimivat pankkiireina toisilleen, ja laissa säädetty kuuden prosentin maksimikorko antoi periaatteessa vaurastumisen mahdollisuuksia niille, joilla oli jotakin ylimääräistä laitettavaksi luottomarkkinoille. Myös vähävaraiset ihmiset osallistuivat toisinaan antolainaamiseen.⁴⁵

Toisaalta suurin osa merimiesperheiden kaltaisista kaupunkilaisperheistä eli kädestä suuhun ja palkkasaatavat saattoivat huveta suoraan vuokraan, kauppalaskuihin ja heidän omien velkojensa lyhentämiin. Tällaisia pieniä velkoja toisille kaupunkilaisille, elintarvikekauppiaille, apteekkarille, asiainhoitajille, lapsia ja sairasta hoitaneelle sekä viimein hautajaisten järjestäjälle merkittiin usein merimiesten tai heidän puolisojensa perunkirjoituksiin.⁴⁶ Ne kertovat luoton ja vaihdannan maailmasta, jossa kaupungin puutalokortteleissa elettiin.

1800-luvulla voimassa ollut vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki määritteli naimisissa olevien naisten taloudellisen itsemääräämisoikeuden hyvin rajalliseksi. Lainsäädäntö alleviivasi Katekismuksen Huoneentaulun oppia, jossa aviomies oli kotitalouden ehdoton pää. Naimisissa oleva nainen oli aviomiehen edusmiehisyyden alainen, minkä nojalla mies päätti kaikista sopimuksista, myymisistä, ostamisista ja lainaamisista, mitä kotitaloudessa tehtiin, elleivät ne koskeneet naisen itse perimää omaisuutta. Tämän lisäksi mies päätti vaimonsa ansiotyöhön menosta, millä lainsäätäjät tarkoitti esimerkiksi sitä, että mies saattoi konkreettisesti käydä nostamassa vaimon ansaitseman palkan tämän työnantajalta.⁴⁷

Merimiesperheissä vaimot kävivät päinvastaisesti nostamassa miehensä palkkaa laivanvarustajan konttorista. He hallitsivat paitsi omia tulojaan, vetosetelikäytännön kautta myös vähintään puolta tai kolmasosaa miehen tuloista, mikä antoi naisille mahdollisuuden

olla kotitalouden pääasiallisia kuluttajia. Merimiesten vaimojen asema edellytti muutoinkin joustoa edusmiehisyuden alaisuudesta, sillä miesten pitkistä poissaoloista johtuen vaimot eivät voineet kysyä miehensä mielipidettä omien ansaintakeinojensa suhteen. Edusmiehisyudesta joustettiin myös kotitalouden edustamista koskevissa tehtävissä, kun matkalle lähtevät miehet valtuuttivat vaimojaan toimimaan puolestaan esimerkiksi oikeudessa, rakennuslupa-asioissa, velanotossa, kaupanteossa, kaupungin taksojen ja henkiveron maksussa tai vuotuisissa asuntojen palotarkastuksissa.⁴⁸

Toisaalta vaimojen omatoimisuus miehen merimatkan aikana, esimerkiksi kotitalouden omaisuuden ja ruokatavaroiden myyminen, samoin kuin vaimon liialliseksi koettu ”juokseminen naapureissa” omien ansioiden perässä saattoivat aiheuttaa kinaa puolisojen itsensä välille, kuten esimerkiksi seurakuntalaisten avioelämän kristillistä tolaa valvoneen paikallisen kirkkoraadin pöytäkirjoista voi todeta.⁴⁹ Kotiin palaava mies saattoi myös puuttua naisen ansaintakeinoin, jos piti niitä kannattamattomina. Merimies Carl Rudolf ilmoitti olevansa tyytymätön kolmen ruistynnyrin suuruiseen korvaukseen, jonka hänen vaimonsa Maria Rudolf oli saanut köyhäinhoidolta erään hatuntekijän kahden lapsen hoidosta. Näin Maria Rudolfin tuli antaa hoitolapsensa pois kahden muun kaupunkilaisnaisen huostaan, vaikka on toki mahdollista että hänen puolisonsa pyrkimyksenä ei alun perin ollut kieltää itse lastenhoitotyötä, vaan vaatia siitä vaimolleen parempaa kompensatiota.⁵⁰

Taloushistorioitsija Sheilagh Ogilvie katsoo, että juuri tämänkaltaiset aviopuolisoiden väliset konfliktit kertovat naisten itsenäisestä taloudellisesta toiminnasta ja ansaintakeinoista, mutta toisaalta myös heitä kohtaan käytetystä vallasta. Miehen viimekätistä päätösvaltaa korostavilla säädöksillä määriteltiin, missä menivät niin naimattomille kuin naimisissa oleville naisille kohtuulliseksi katsotun itsenäisyyden rajat ja sopiviksi katsotut työtehtävät. Vaimo saattoi tuoda talouteen lisäansioita esimerkiksi kehuulla tai muulla ansiotyöllä, kunhan hän ei laiminlyönyt perheen ja kotitalouden hoitamista uhraamalla rukinpolkemiselle tai kangaspuille kaikkea aikaansa.⁵¹

Vaimon asemaa koskevan sääntelyn ohella 1800-luvun loppupuolelle asti toiminut ammattikuntalaitos ja kauppaa koskevat säädökset vaikuttivat siihen, millaisia ansiomahdollisuuksia naisilla oli.⁵² Naisten itsenäisten toimeentulokeinojen tarve kasvoi 1800-luvulla pohjoismaisissa kaupungeissa, joissa asui yhä enemmän pysyvästi yksineläviä naisia, naimattomia ja leskiä.⁵³ Suomessa elinkeinonharjoittamista koskeva sääntely purkautui virallisesti ammattikuntalaitoksen kumoamisen (1868) ja elinkeinonvapauden (1879) myötä, mutta käytännössä tietyt ammatit olivat vapautuneet sääntelystä jo aiemmin. Käsityöammattien professio-luonnetta muutti myös kasvava teollinen tuotanto.

1800-luvun alkupuolen suomalaisissa kaupungeissa sovellettiin yhä pääperiaatteiltaan Ruotsin ajalla annettuja elinkeinolupia koskevia säädöksiä.⁵⁴ Koska varsinainen kauppiastoimi oli varattu porvarisoikeuksin kauppiaille, jotka hekin jakaantuivat kolmeen ryhmään sen mukaan kattoivatko heidän kauppiasoikeutensa ulkomaankaupan, pelkästään kotimaisen kaupan (ns. suomalaisporvarit) vai ainoastaan elintarvikkeet, naispuolisille kaupanalan yrittäjille jäi torilla ja ovelta ovelle kaupustelu niillä tuotteilla, jotka eivät kuuluneet käsityöläisten valmistamiin myyntiartikkeleihin. Näitä olivat esimerkiksi hansikkaat, henkselit, saippuat, kynttilät, tupakka, limonadi, rihkamakorut ja hajuvedet. Säädösten mukaan kuka tahansa ei voinut toimia kaupustelijana, vaan hänen tuli olla hyvämaineinen, kaupungin johdon eli maistraatin luvan saanut ja lupamaksunsa maksanut kaupunkilaisnainen, jolla ei ollut muuta elatuskeinoa. Kriteeriksi voitiin asettaa esimerkiksi leskeys tai aviomiehen työkyvyttömyys.⁵⁵ Merimiesten vaimojen asema naineina, mutta

miehestään erillään elävinä naisina oli erityistilanne, joka herätti myös esivallan huomion erityisesti epävakaa toimeentulon ja leskeksi jääneiden suuren määrän vuoksi. Kauppaakollegio vaati 1778 antamassaan kuulutuksessa maistraatteja suosimaan erityisesti laivurien ja merimiesten vaimoja ja myöntämään heille ”sopivia keinoja” itsensä elättämiseen.⁵⁶ Merimiesten vaimojen ja leskien ohella kaupustelulupia anoivat säännöllisesti myös työmiesten, kisällien, käsityöläisten ja porvariain vaimot, lesket ja tyttäret. Kaikki eivät voineet odottaa pääsyä luvansaaneiden joukkoon vaan heidän ryhtyivät toimeen luvatta.⁵⁷

Pikkutavaran ja katuruuan myynti vaati merimiesten puolisoilta vain vähän alkupääomaa ja oli siksi matalan kynnyksen elinkeinonharjoitusta. Tuotteiden saaminen myyntiin edullisesti vaati kuitenkin tiiviitä suhteita valmistajiin ja erityisesti tuontitavaroiden osalta laivanvarustaja-kauppiaisiin. Myyntituotteiden hankintaan liittyi myös liikkumista harmaalla vyöhykkeellä. Esimerkiksi käytetyt vaatteet olivat katukaupassa arvossaan, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että vaatekappaleet olivat yksi yleisimmistä varastetun tavaran kohteista kaupunkiympäristössä. Toisaalta varastettu tavara saattoi kulkeutua monien käsien kautta kaupustelijan myyntipöydälle.

Kaupustelun ohella kaksi muuta toimeentulomuotoa muodostuivat tärkeiksi naisaloiksi, joiden harjoittajat toimivat maistraatilta saadun luvan ja luvasta maksetun taksan varassa. Näitä olivat anniskeluravintolan pitäminen ja leivonta. Ensiksi mainittu perustui kaupunkien vanhaan velvollisuuteen ylläpitää saatavilla majoitus- ja ravintolapalveluita.⁵⁸ Tavallisesti tämä järjestettiin juuri huutokauppaamalla krouvioikeudet sopivaksi katsotulle kaupunkilaiselle. Markkina-aikaan luvanhaltijoiden määrää saatettiin väliaikaisesti lisätä. Anniskeluliike vaati luvanvaraisista elinkeinoista eniten alkupääomaa, sillä sen edellytyksenä oli oma kaupunkiasunto. Valtaisia rikkauksia eivät oluen- ja viinanmyynti välttämättä tuottaneet, sillä esimerkiksi merimiehen leski Lovisa Strömin todettiin olevan ”köyhä, vaikkakin talonomistaja.” Köyhyyden vuoksi Ström ei kyennyt esimerkiksi tekemään taloonsa palotarkastajien edellyttämiä korjauksia. Maistraatti antoi hänelle kuitenkin vuodesta toiseen luvan pitää kapakkaa ja vapautti hänet joinakin vuosina kokonaan muilta kapakoitsijoilta peritystä maksusta.⁵⁹ Ravintola-ala saattoi työllistää myös sellaisia merimiehen vaimoja, jotka eivät itse olleet talonomistajia. Merimiehen leski Stina Rosengren ilmoitti 1864 luopuvansa lastensa kanssa köyhäinavusta saamistaan avustuksista, koska oli tapaan saanut töitä oluenmyyjänä.⁶⁰ Karanteen merimiehen vaimo Wilhelmina Kemppainen työskenteli kirjansitoja Sjöblomin pitämässä kapakassa, minkä vuoksi hän oli aitiopaikalla todistamassa kaupunkilaisten välisiä tappeluja ja perhedraamoja ja tuli siten kutsutuksi todistajaksi oikeuteen ja kirkkoneuvostoon.⁶¹ Merimiehen leski Justina Telenius puolestaan ilmoitti saaneensa töitä Luvian Hanninkylän kestikievarista.⁶²

Leivonnasta kehittyi 1800-luvun kuluessa leipuriammattikuntaa edustavien miesten ja leipää ja ruokaa myyntiin valmistaneiden kaupunkilaisnaisten kiistakapula. Ala oli ensimmäisiä, joissa ammattikunnan monopoli jouduttiin purkamaan. Aluksi maistraatti varasi vähävaraisille naisille luvan leivontaan ja ruuanlaittoon, joka käsitti ainoastaan ruisleipien sekä pikaruokatyyppeiden piirakoiden valmistuksen ja myynnin hienompien leivonnaisten jäädessä edelleen leipurien yksinoikeudeksi. Näin maistraatti koetti rajata naisten asiakaskunnaksi pelkästään työväestön. Luvan saanut nainen sai säädösten mukaan työllistää vain itse itsensä. Kuitenkin toistuvat riita-asiat oikeudessa todistavat, että naiset toimivat lähes aina yhdessä. Leipurimestari haastoi kerralla oikeuteen jopa 12 naista, jotka olivat harjoittaneet leivontaa yksissä tuumin. Tämä oli ymmärrettävää, koska naisten oli muutoinkin käveltävä taikinatinujensa kanssa sen naapurin luokse, jonka pihapiiristä löytyi leivinuuni.

Merimiehen vaimot Gustava Rehn ja Maria Söderlund olivat työskennelleet leipää leipovien naisten jälleenmyyjinä. Heidän tuotevalikoimansa kattoi ruis- ja vehnäleipien ohella pikkuleipiä ja muita sokerileivonnaisia, joten leipurimestarilla oli syytä pitää naisten ammattikunnan varpaille astumisena kahdesta syystä: tuotevalikoima ylitti naisten toimivaltuudet ja osa naisista oli palkannut itselleen alaisia elinkeinonharjoitukseen.⁶³ Naiset vetosivat köyhyyteensä ja siihen, että varsinaiset leipurit eivät kyenneet valmistamaan niin paljon leivonnaisia, kuin kaupunkilaiset tarvitsivat.⁶⁴

Leivontaa koskevat riitatapaukset viittaavat siihen, että toiminta oli vakiintunutta ja verrattain laajamittaista. Krouvinpidon, kaupustelun ja leivontalupien lisäksi maistraatti saattoi hakea työntekijöitä urakka- tai kertasuoritusluontoisiin tehtäviin, joihin moni merimiehen vaimokin vastasi. Palkka määriteltiin huutokaupalla eli työn sai pienimpään korvaukseen suostunut. Maistraatti palkkasi kesäksi kaupungin pelloille paimenia, toreille ja kaduille lakaisijoita, talvella lumenluojia ja vahtitornien ja poliisihuoneiden siivoajia.⁶⁵ Satamakaupungeissa, joissa sijaitsi myös kasarmi, talonomistaja saattoi ostaa itselleen venäläisten sotilaiden majoitustehtävän ja saada siitä korvauksen. Sotilaita vuokralaistensa ohella majoitti esimerkiksi merimiehen vaimo Catharina Charlotta Wadén keväällä 1852, kun hänen miehensä laivatimpuri Johan Henrik Lindqvist oli ympärivuotisella merimatalla.⁶⁶

Naisten luvanvaraista työskentelyä on pidetty paljolti varotoimena, jotta köyhäinhuolto ei kuormittuisi jo entuudestaan naisvaltaisen avuntarvitsijoiden joukon kasvaessa.⁶⁷ Esimerkiksi ansiokotiteollisuutta saatettiin teettää köyhäinavun muotona: henkilö sai työvälineet käyttöönsä ja tuotteet huutokaupattiin.⁶⁸ Pakkalan Oulu-kuvauksissa köyhäinhuollon elätiksi joutunut vanha nainen saatettiin laittaa kaupungin portille vahtia pitämään, tekemään työtä saamansa apua vastaan.⁶⁹ Koska naisten luvanvarainen työ on vaikuttanut lähinnä köyhäinavun korvikkeelta, sitä on pidetty taloudelliselta volyymiltaan vähäisenä. Kuitenkin naisten valmistamille ja myymille tuotteille oli kasvavissa kaupungeissa aitoa kysyntää. Porilaisten leipojanaisten ja ammattileipurien välinen kiista osoittaa, että naisten itsenäiset elinkeinot herättivät kitkaa, koska niiden mittasuhteet lähentelivät ammattimaista elinkeinonharjoitusta. Saman kokoluokan kilpailija aiheutti sen, että tuotteiden hinnatkaan eivät olleet ammattikunnan monopolin käsissä. Merimiesten vaimojen ja muiden vähävaraisten naisten työsuoritusten kautta voidaan ymmärtää, että varhaismodernin ajan rajoitetut toimintamahdollisuudet, kiltajärjestelmä ja lainasäädäntö eivät olleet muuttumattomia ja joustamattomia.⁷⁰ Satamakaupungin elinkeinot mukautuivat asukkaidensa, sekä miesten että naisten, näköisiksi.

Merenkulun ja kotitalouksien ylläpitämistä

Merimiesten vaimojen työt kotisatamassa liittyivät monella tapaa merenkulun työvoiman saatavuuden varmistamiseen ja merenkulun aineellisten edellytysten luomiseen. Naisten työpaikka näiden tehtävien suorittamiseksi sijaitsi sekä kotona että kodin ulkopuolella. Ruoka- ja vaatehuolto sekä asuminen merkitsivät satamakaupungin hyödykkeiden ja palvelusten järjestämistä avioliiton ja kotitalouden kautta ostopalvelujen sijasta. Tämä oli tyyppillistä pienessä rannikkokaupungissa, jossa monet kaupunkitilan fyysiset elementit veneveistämisestä tullikamareihin ja rahtimakasiineihin, kapakoista merimieshuoneeseen ja purje- ja köysitehtaisiin muistuttivat yhteisön pääelinkeinosta, laivanvarustuksesta. Daniel Wickersin ja Vince Walshin sanoin pienessä satamakaupungissa koko kaupunki oli yhtä merimieskorttelia, *sailortownia*.⁷¹ Naisten työtä voikin siten tarkastella sekä satamakaupungin toiminnan että kotitalouksien toimeentulon näkökulmasta.

1800-luvun suomalaisessa paikallisyhteisössä, jossa käteistä rahaa ei liikkunut määrättömästi, työsuoritus voitiin palkita velaksi, luontaistuotteilla, tavaroilla ja vaatteilla, vastapalveluksilla tai se saattoi olla keino maksaa otettu laina tai korvaus vuokralla asumisesta. Merimiesten puoliset ja osallistuivat tähän kaupunkilaisten väliseen mikrotalouteen. Se tarjosi heille ansaintakeinoja tai vähensi asumiskustannuksia esimerkiksi vuokralaisten pidon tai yhteisasumisen muodossa. Monet merimiesten vaimot tai lesket saattoivat ottaa ruokakuntansa liittäen jäseneksi vanhuksen tai hoitolapsen. Hoitaja saattoi saada korvausta köyhäinhoidolta tai merimieshuoneelta, jos hoidokkina oli vanha merimies, hänen leskensä tai orvoksi jäänyt lapsi. Ottamalla hoitolapseksi laivamatkalle lähteneen merimiehen lapsen, hoitaja saattoi saada säännöllistä tuloa laivanvarustajan välityksellä. Toisaalta monet hoivan ja asumisen järjestelyt organisoitiin kaupunkilaisten kesken epävirallisesti ja ne limittyivät osaksi palvelusten vaihdannan verkostoa. Tilanteissa, joissa sukulaisverkostoja ei ollut tai ne eivät voineet vastata turvattomien jäsentensä hyvinvoinnista, järjestelyt tehtiin naapurus- tai tuttavuusperustein.

Vaihdannalla ja velaksi elämisestä huolimatta erityisesti merimiesten vaimoilla saattoi olla muita työväestön vaimoja todennäköisempi pääsy itsenäisesti hallittavaan käteiseen rahaan merenkulussa vakiintuneen vetosetelikäytännön kautta. Tämä näkyi esimerkiksi merimiesten vaimojen perunkirjoituksissa: kuolinpesissä saattoi muuten vaatimattomasta omaisuudesta huolimatta olla käteistä rahaa tai nostamatta jääneitä saatavia laivanvarustajalta.⁷² Aviomiiehet saattoivat myös valtuuttaa vaimonsa tekemään nimissään sopimuksia ja hankintoja merimatkan aikana. Kotitalouden rahojen itsenäinen hallinnointi mahdollisti pienien investointien, kuten kaupusteltavien tuotteiden, rukin tai kangaspuiden hankinnan ja ansioiden kerryttämisen kotiteollisuustuotteilla, joista osa saattoi päätyä vientitavarana paikalliseen kauppalaivan lastiin. Etenkin purjemerenkulun kultakauden alkupuolella, 1830–1840-luvulla, rannikkokaupunkien erilaisten tekstiili- ja vaatekäsitöiden ansiokotiteollisuus oli merkittävää.

Suomalaisten satamakaupunkien pienuudesta huolimatta merenkulku kasvatti vanhan porvariskaupungin kokoa ja toi uusia väestöryhmiä kaupunkilaisten joukkoon. Merikaupungissa asui myös paljon ruokakuntia, joiden ainut läsnä oleva aikuisjäsen oli nainen. Kaupunkiväestön kirjavoituminen lisäsi erilaisten palvelujen ja tuotteiden kysyntää sekä niiden tarjoajia. Näin merenkulku lisäsi välillisesti muidenkin henkilöiden toimeentulomahdollisuuksia kuin merimiesten ja laivanvarustajien. Merimiesten vaimojen kaduilla ja toreilla myymille leivonnaisille, kahville, teelle ja pikaruualle löytyi asiakkaita, samoin kuin esimerkiksi erilaisille pikkutavaroille ja vaatteille, kuten ympärivuotiselle tai markkina-aikojen krouvin pidollekin. Merimiesten vaimot osallistuivat myös matkaan lähtevien alusten ruoka- ja vaatehuoltoon.

Merimiesten vaimoille oli muiden naimisissa olevien naisten tapaan varattu etuoikeus tiettyihin kaupungin suojeluksessa oleviin ansiokeinoihin, mikäli he olivat vähävaraisia, leskiä tai miehen työskentelymahdollisuudet olivat esimerkiksi sairauden vuoksi heikentyneet. Miehen kuolema, katoaminen tai karkaaminen ulkomailla asetti merimiehen vaimot juuri tämänkaltaiseen epävarmaan ja tukalaan toimeentulotilanteeseen, minkä myös kaupungin johto joutui huomioimaan.

Itsensä työllistävien naisten tuli harjoittaa toimintaansa kaupungin johdon luvan varassa ja käsityöläisten ja kauppiaiden tuotevalikoimaa täydentäen, heidän porvarisprivilegioilleen astumatta. Toiminta oli sosiaalisesti säädeltyä myös niiltä osin, että liiketointa sai harjoittaa

pienimuotoisesti, toisia naisia työllistämättä, tietyillä paikoilla ja alemmat kansankerrokset ensisijaisena asiakasryhmänä. Naisten luvanvaraiset elinkeinot vaihtelivat alkupääomaa vaativista pienyrityksien toimista kerta- tai kausiluontoisiin ulkotöihin, joista osaa on pidetty köyhäinavun vastikkeeksi teetettynä työnä. Vaikka elinkeinonharjoitus oli säänneltyä, naisten toimeentulokeinojen kasvu ennen teollistumista liittyi osaltaan säätyjakoon perustuvien privilegioiden purkamiseen 1800-luvun aikana.

Monet niistä työtehtävistä, joita merimiesten vaimot harjoittivat, esimerkiksi leipominen, oluenpano, kehrääminen, kutominen ja karjanhoito, olivat niitä työtehtäviä, joiden hallitseminen määriteltiin piian ammattitaitoisuuden kriteereiksi.⁷³ Naiset siis jatkoivat niitä töitä, joihin monet heistä olivat saaneet koulutuksensa piikana sekä omassa kotitaloudessaan että toisten kaupunkilaisten lukuun. Merimiesten vaimot olivat naisryhmä, jonka kohdalla miehen edusmiehisyyksi ei voinut jatkuvien poissaolojen takia aina toimia normien ja ihanteiden tarkoittamalla tavalla. Näin heidän taloudellisen aktiivisuutensa tutkiminen avaakin kiinnostavan ikkunan sekä merenkulun sosiaalisiiin ja perhehistoriallisiin ulottuvuuksiin.

Viitteet:

¹ Aihepiiriin ensimmäisiä kokonaisesityksiä olivat esim. Ommer & Panting 1980 toim.; Rediker 1987 sekä Suomessa erityisesti *Historisk Tidskrift för Finland*-teemanumero (73) 3/1988. Merihistorian vaiheista ks. esim. Ojala & Tenold 2013, 17–35.

² Esim. Kaukiainen 1991; Kaukiainen 1992; Gerdt 1976; Rannaste 1982; Rantala 1985; Vähäkangas 1991; Lybeck 1996; Lybeck 2012; Ahlström 1987; Lahti 2006; Mäkiprosi 2012.

³ Merenkulun ja sisämaan välisistä yhteyksistä ks. esim. Åström 1978, 66–94.

⁴ Esim. Norling 2000; Kennerley 2012, 115–146; Polónia 2005, 269–285; Vickers & Walsh 2005; Lybeck 2012; Van Lottum & Brock 2014; Frigren 2016.

⁵ Bergreen 1985, 4–12; Berggreen 1992, 111–126. Sundqvist 1985, 40–55; Sundqvist 1988, 498–510.

⁶ Esim. Rediker 1996, 1–33, Dugaw 1996, 34–54, Stanley 2002, 9–22.

⁷ Peltomaa 1999; Vaapio 2004.

⁸ Mäenpää 2002.

⁹ Bergholm & Teräs 1999, 107–120; Steel 2013, passim.

¹⁰ Frigren 2016.

¹¹ Aiemman tutkimuksen poikkeuksina mainittakoon Syrjäso 2000; Lybeck 2012. Hanna Hagmark-Cooper tutki väitöskirjassaan (2008) 1900-luvulla eläneiden ahvenanmaalaisten merimiesten vaimojen elämää haastattelujen kautta.

¹² Esim. Norling 1996, 70–91.

¹³ Herndon 1996, 55–69; Stanley 2002, 10; Van der Heijden & Van den Heuvel 2007; Polónia 2005, 269–285.

¹⁴ Esim. Pihl & Ågren 2014, 170–190.

¹⁵ Varhaismodernin ajan työn käsitteestä ks. Fiebranz et. al. 2011, 273–293.

¹⁶ Artikkelin perustuu väitöskirjaani ja siinä käytettyihin aineistoihin. Frigren 2016.

¹⁷ Saarinen 1972, 22–78, 457–507.

¹⁸ Ks. esim. Kaukiainen 1991; Ojala 1999.

¹⁹ Ulkomaankauppaoikeuksien rajoitusten purkaminen vuoden 1873 uuden merilain voimaantulon myötä merkitsi pienempien rannikkopaikkakuntien ja Ahvenanmaan kasvua merenkulun toimijoina 1800–1900-lukujen vaihteessa.

²⁰ Frigren 2014, 77–110. Naimisissa olevien merimiesten osuuksista Turun ja Porin läänin kaupungeissa myös Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto. Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890.

²¹ Esim. Kaukiainen 1992, 52.

²² Vetosetelijärjestelmästä ja merimiesten palkkarojen kulkeutumisesta kotiin on säilynyt vain satunnaisia lähdemerkintöjä. Esim. Hackman & Co. kauppahuoneen kirjeenvaihdon kopiot 1837.

²³ Pylkkänen 2006, 86.

²⁴ Tukholman merimieshuone perustettiin Kuninkaallisella ohjesäännöllä 1748. Keskusvirastoluonne muuttui 1752 annetulla asetuksella, jonka mukaan jokaiseen ulkomaankauppaa harjoittamaan oikeutettuun tapulikaupunkiin voitiin perustaa merimieshuone. Ks. esim. Hoffman 1974.

-
- ²⁵ Pösö 2008, 28.
- ²⁶ Esim. Porin merimieshuoneen arkisto, pöytäkirjat 1852, 1864; Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, vaivashoitojohtokunnan pöytäkirjat 1864.
- ²⁷ Vickers and Walsh 2005, 132.
- ²⁸ Wickström 1985, 27–29.
- ²⁹ Turun ja Porin läänin henkikirjat, Pori 1830, 1840, 1850, 1860.
- ³⁰ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, kämnerinoikeuden pöytäkirjat 1836.
- ³¹ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, perunkirjoitukset 1860–1861. Lastenhoitajan ja laivapojan palkkatasoa verrattu Porin merimieshuoneen pöytäkirjoissa esitetyn merimiesten vakanssien mukaisen palkkaluokituksen perusteella. Porin merimieshuoneen arkisto: pöytäkirjat 1843–1874.
- ³² Sköld 2006, 16–34, 108.
- ³³ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, vaivashoitojohtokunnan pöytäkirjat 1865.
- ³⁴ Valtameripurjehtijoiden muonittamisvalmisteluja kuvaa esim. Lähteenoja 1939, 288–290. Ennen ahtausalan eriytymistä laivojen lastaaminen sisältyi merimiesten työtehtäviin, mutta tiedossa ei ole, saattoiko merimiehen perhekunta osallistua tähän työhön.
- ³⁵ Henningsen 1981; Weibust 1976.
- ³⁶ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837;1838.
- ³⁷ Henningsen 1981,73.
- ³⁸ Paulaharju 1925. Myös Wacklin 1989.
- ³⁹ Porin buldaanitehtaan olivat vuonna 1839 perustaneet Carl Fredrik Björnbergin ja Carl Fredrik Rosenlewin kauppahuone Björnberg & Rosenlew sekä kauppias Carl Timgren. Purjekangas- eli buldaanitehdas lopetti toimintansa 1855, Krimin sodan vuoksi kannattamattomana, ja samalla Björnberg & Rosenlewin yhteistyö loppui laivanvarustuksessakin. Kaukamaa 1946, 172–174; Virrankoski 1963, 135; Vainio-Korhonen 1998, 36. Turun osalta myös Syrjäso 2000, 56.
- ⁴⁰ Virrankoski 1963, 234–237; Lähteenoja 1939, 253–259.
- ⁴¹ Senaatin arkisto, Turun ja Porin lääni, kuvernöörin kertomukset 1851–1855. Virrankoski 1963.
- ⁴² Pakkala 1891; 1894.
- ⁴³ Pohjoismaalaisten kauppalaivojen merimiesten varustuksesta ks. esim. Weibust 1978, 80–89.
- ⁴⁴ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, perunkirjoitukset 1860–1861. Varusteiden hintaa ja merimiehen palkkaa verrattu Porin merimieshuoneen pöytäkirjoissa esitetyn merimiesten vakanssien mukaisen palkkaluokituksen perusteella. Porin merimieshuoneen arkisto: pöytäkirjat 1843–1874.
- ⁴⁵ Yksityisten ihmisten velka- ja luottosuhteista 1800-luvulla ks. Hemminki 2014.
- ⁴⁶ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, perunkirjoitukset 1860–1861.
- ⁴⁷ Vasta vuoden 1889 lainmuutos antoi naimisissa oleville naisille oikeuden hallita omia ansioitaan. Esim. Pylkkänen 1991, 80–110; Women and Women’s Work in Finland 1893, 6-10.
- ⁴⁸ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin pöytäkirjat.
- ⁴⁹ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1859–1865.
- ⁵⁰ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1835–1843.
- ⁵¹ Ogilvie 2010, 319–321.
- ⁵² Joitakin mahdollisuuksia tarjosi esimerkiksi 1720 ammattikuntajärjestys, jonka mukaan käsityötaiteinen nainen voi työskennellä jonkin mestarin suojeluksessa tekemällä ilmoituksen maistraatille ja maksamalla veroluonteista kontigenttimaksua. 1700–1800-lukujen vaihteen Turussa vain kaksi naista teki tällaisen ilmoituksen. Heidän elinkeinonsa olivat niitä, jotka myöhemmin 1800-luvulla vapautuivat ammattikuntasäädöksistä tai tulivat manufaktuurien tai niiden naisilta alihankintana teettämäksi työksi työllistäen Vainio-Korhosen arvion mukaan jopa pari tuhatta turkulaisnaista, jos pellavankutominen ja kehruu lasketaan mukaan: toinen heistä sai ansioita sokerileipurina ja toinen kutojana. Vainio-Korhonen 1998, 36, 63–69, 170–173; Vainio-Korhonen 2002, 41.
- ⁵³ Esim. Bladh 1991,
- ⁵⁴ Näitä olivat erityisesti 1749 annettua vähittäiskauppaa koskevaa ohjesääntö (*Kramhandelreglemente*), 1760 annettu Kuninkaallinen kirje katukaupasta sekä kauppakollegion julistus 1762 kaupustelun kuulumisesta kauppakollegion alaisuuteen sekä toiminnan perustumisesta sen myöntämän luvan varaan. Qvist 1960, 46–47; Bladh 1991, 49; Vainio-Korhonen 1998, 30.
- ⁵⁵ Wikander 1999, 42.
- ⁵⁶ Kommerskoll. kun. 27 juli 1778. Årstrycket.
- ⁵⁷ Esim. Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin pöytäkirjat 1852.
- ⁵⁸ Ks. esim. Vilku 2015, 122–141
- ⁵⁹ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, yhteisen raastuvanoikeuden diaarit 1835; maistraatin ja raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat 1832–1835; maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1836–1839.
- ⁶⁰ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, vaivashoitojohtokunnan pöytäkirjat 1864.

⁶¹ Porin kaupunki- ja maaseurakunnan arkisto, pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1865; Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, raastuvanoikeuden pöytäkirjat 1869–1872.

⁶² Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1838.

⁶³ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1843; maistraatin anomusdiarit 1855–1865.

⁶⁴ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1837–1843.

⁶⁵ Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, maistraatin anomusdiarit 1855–1865.

⁶⁶ KA Suomen paloapuyhtiö /Finlands Almäna Brandskad bolaget, Pori palovakuutusasiakirja n:o 2918; 2322; 2623.

⁶⁷ Qvist 1960, 47.

⁶⁸ Virrankoski 1963, 79, 147–154, 432–468.

⁶⁹ Pakkala 1894.

⁷⁰ Ks. myös Montenach & Simonton 2013, 1-3.

⁷¹ Vickers & Walsh 2005, 132–134.

⁷² Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto, perunkirjoitukset 1860–1861.

⁷³ Pylkkänen 2006, 81–82.

Lähteet ja kirjallisuus:

Arkistolähteet:

ELINKEINOELÄMÄN KESKUSARISTO (ELKA)

Hackman & Co:n arkisto

Lähetettyjen kirjeiden kopioita 1837.

KANSALLISARKISTO (KA)

Senaatin arkisto, Turun ja Porin lääni, kuvernöörin kertomukset 1851–1855.

Suomen paloapuyhtiön arkisto (Finlands Almäna Brandskad bolaget)

Pori palovakuutusasiakirjat n:o 2918; 2322; 2623.

PORIN KAUPUNKI- JA MAASEURAKUNNAN ARKISTO

Kirkkoneuvoston ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1817–1858.

Pitäjän ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1858–1872.

Vaivaishoitojohtokunnan pöytäkirjat 1856–1866.

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO

Porin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkisto:

Porin kämnerinoikeuden pöytäkirjat 1828–1869.

Porin maistraatin memoriaalipöytäkirjat 1832–1843.

Porin maistraatin anomusdiarit 1855–1865.

Porin raastuvanoikeuden pöytäkirjat 1869–1872.

Porin raastuvanoikeuden memoriaalipöytäkirjat 1832–1835.

Yhteisen raastuvanoikeuden diaarit 1835.

Porin merimieshuoneen arkisto

Merimieshuoneen matrikkelit 1-3: 1842–1890.

Merimieshuoneen pöytäkirjat 1843–1874.

Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto:

Turun ja Porin läänin henkikirjat 1830–1860.

Laivoja ja merimiehiä koskevat ilmoitukset 1840–1890.

Lait ja asetukset:

Kommerskollegium den 27 Juli 1778. Årstrycket.

Aikalaiskirjallisuus:

Pakkala, Teuvo 1891. *Vaaralla. Kuvia laitakaupungilta*. Uusintapainos (1987) Esipuhe Mervi Kantokorpi. SKS, Helsinki.

Pakkala, Teuvo 1894. *Elsa*. Uusintapainos (1995) Esipuhe Mervi Kantokorpi. SKS, Helsinki.

Paulaharju, Samuli 1925. *Vanha Raahe*. Helsinki.

Wacklin, Sara 1989. *Sata muistoa Pohjanmaalta (Hundra minnen ur Österbotten)*: Scripta Historica XV. Oulun historiaseuran julkaisuja. Suom. Katri Ingman-Palola. Alkup. 1844–1845.

Women and Women's Work in Finland 1893. By the "Unionen Alliance For the Cause of women in Finland". Press of Kindergarten Literature Co. Chicago. [s.n.]

Tutkimuskirjallisuus:

Ahlström, Christian 1998. Sjömän i Helsingfors 1819-1848. Iakttagelser om levnadsvillkor och arbetsförhållanden. *Historisk tidskrift för Finland* (73), s. 511–534.

Berggreen, Brit 1985. Sjøkvinner: Om å oppdage et forskningsfelt. *Skärgård. Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (=SIÅA)*. 2/1985, s. 4–12.

Berggreen, Brit 1992. Dealing with anomalies? Approaching maritime women. Teoksessa *The North Sea: Twelve Essays on Social History of Maritime Labour*. Lewis R. Fischer et. al. toim. *Social history of maritime labour*; 2. Stavanger: Stavanger Maritime Museum / The Association of North Sea Societies, s. 111–126.

Bergholm, Tapio & Teräs, Kari 1999. Female Dockers c. 1900-1975: Gender and Change on the Finnish Waterfront. *International Journal of Maritime History* (XI), s. 107–120.

Bladh, Christine 1991. *Månglerskor: Att sälja från korg och bord i Stockholm 1819-1846*. Stockholmsmonografier 109. Stockholm: Stockholms stad.

Dugaw, Dianne 1996. Female Sailors Bold. Transvestite Heroines and the Markers of Gender and Class. Teoksessa *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. Creighton, Margaret S. & Norling, Lisa toim. Baltimore & London: John Hopkins Univeristy Press, s. 34–54.

Fiebranz, Rosemarie; Lindberg, Erik, Lindström, Jonas & Ågren, Maria 2011. Making verbs count: the research project 'Gender and Work' and its Methodology. *Scandinavian Economic History Review* (59), s.273–293.

Frigren, Pirita 2014. Työläisperhe hajallaan: 1800-luvun merityön vaikutukset kotisatamissa. Teoksessa *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren toim. Väki Voimakas 28. Helsinki: Työväen Historian ja perinteen Tutkimuksen Seura, s. 77–110.

Frigren, Pirita 2016. *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä Studies in Humanities 277. Jyväskylä :Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6511-2>

Gerdt, Tytti 1976. *Vaasalaisten merimiesten sosiaaliset olot 1800-luvulla*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Hagmark-Cooper, Hanna 2008. *Avsked och återseende. Sjömanshustruns liv under 1900-talet*. Helsingfors: SLS.

Hemminki, Tiina 2014. *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796–1830*. Jyväskylä Studies in Humanities 232. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/44314/978-951-39-5850-3_vaitos01102014.pdf?sequence=1

Henningsen, Henning 1981. *Sømanden og kvinden. Et kapitel af sømandslivet i sejskibstiden*. Handels-og søfartsmuseet på Kronborg. Søhistoriske skrifter XII. København: Høst & Sons Forlag.

Herndon, Ruth Wallis 1996. The Domestic Cost of Seafaring. Town Leaders and Seamen's Families in Eighteenth-Century Rhode Island. Teoksessa *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. Creighton, Margaret S. & Norling, Lisa toim. Baltimore & London: John Hopkins University Press, s. 55–69.

Historisk Tidskrift för Finland (73) 3/1988.

Hoffman, Kai 1974. *Merimieskirstusta eläkelaitokseen. Merimieseläkejärjestelmän historia vuosina 1748–1936*. Merimieseläkekassan julkaisuja IV. Helsinki:Merimieseläkekassa.

Kaukamaa, L.I. 1946. *Kauppuhuone Björkman & Rosenlewin liiketoiminnasta 1820–50-luvuilla ja W. Rosenlew & Co:n perustaminen v. 1853*. Satakunta. Kotiseututkimuksia XII. Helsinki: Satakuntalainen Osakunta.

Kaukiainen, Yrjö 1991. *Sailing into Twilight: Finnish shipping in an age of transport revolution 1860–1914*. Studia Historica 39. Helsinki: SHS.

Kaukiainen, Yrjö 1992. Five Years Before the Mast: Observations on the Conditions of Maritime Labour in Finland and Elsewhere. Teoksessa *People of the Northern Seas*. Fischer, Lewis R. & Minchinton, Walter toim. Research in Maritime History No. 3. Newfoundland: International Maritime History Association. s. 47–62.

Kennerley, Alston 2012. British Merchant Seafarers and Their Homes, 1895-1970. *International Journal of Maritime History* (24), s. 115–146.

Lahti, Heidi 2006. *Laiva, meri ja matkanteko suomalaisten merimiesten kokemana 1900-luvulta 1940-luvulle*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Lybeck, Jari 1996. *Raumalaislaivoilla purjehtineet merimiehet ja Rauman merimiesväestö purjehduksen murrosvuosina 1850–1860-luvuilla*. Suomen historian lisensiaatintutkielma. Turku: Turun yliopisto,

Lybeck, Jari 2012. *Rauman merimiesväestö purjehduksen kasvun vuosina 1840-luvulta 1870-luvulle*. Turku: Turun yliopisto.

Lähteenoja, Aina 1939. *Rauma 1809–1917. Rauman kaupungin historia IV*. Rauma: Rauman kaupunki.

Mäenpää, Sari 2002. *New Maritime Labor? Catering Personnel on British Passenger Liners, 1860-1938*. Doctoral Thesis. Liverpool: University of Liverpool.

Mäkiprosi, Paula 2012. *Kokkeja, kajuuttavahteja ja oppilaita. Miehistön nuorimmat jäsenet oululaisilla ja raahelaisilla purjealuksilla*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Montenach, Anne & Simonton, Deborah 2013. Introduction. Teoksessa *Female Agency in the Urban economy: Gender in European Towns, 1640-1830*. Simonton, Deborah & Anne Montenach toim. New York: Routledge Research in Gender and History, s.1–14.

Norling, Lisa 1996. Ahab's wife: Women and the American Whaling Industry, 1820-1870. Teoksessa *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. Creighton, Margaret S. & Norling, Lisa toim. Baltimore & London: John Hopkins University Press, s. 70-91.

Norling, Lisa 2000. *Captain Ahab Had a Wife – New England Women and the Whalefishery, 1720-1870*. Chapel Hill & London : The University of North Carolina Press.

Ogilvie, Sheilagh 2010. Consumption, Social Capital, and the "Industrious Revolution" in Early Modern Germany. *Journal of Economic History* (70), s. 287–325.

Ojala, Jari (1999), *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. Bibliotheca Historica 40. Helsinki: SHS.

Ojala, Jari & Tenold, Stig 2013. What is Maritime History: A Content and Contributor Analysis of the International Journal of Maritime History, 1989–2012. *International Journal of Maritime History* (25), s. 17–35.

Ommer, Rosemary & Panting, Gerald toim. 1980. *Working Men Who Got Wet*. Newfoundland: Memorial University of Newfoundland.

Pihl, Christopher & Ågren, Maria 2014. Vad var en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien. *Historisk Tidskrift* (134), s. 170–190.

Polónia, Amélia 2005. Women's Contribution to Family, Economy and Social Range of Maritime Communities in Sixteenth-Century Portugal. *Portuguese Studies Review* (13), s. 269–285.

Peltomaa, Anne 1999. *Alma Hongell och sjömansmissionen*. Meddelanden 30. Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi. Åbo: Åbo Akademi.

Pylkkänen, Anu 1991. Luvut: Avioliiton historiaa – sukujen sopimuksesta kahden kauppaan & Holhouksen historiaa – Edusmiehisyydestä huoltoon. Teoksessa *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvalasta moderniin oikeuteen*. Pia Letto-Vanamo toim. Helsinki: Gaudeamus, s. 80–110.

Pylkkänen, Anu 2006. Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922. Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen toim. Helsinki: SKS, s.73–94.

Pösö, Antti 2008. Porvoon merimieshuoneen sosiaalinen toiminta 1800-luvun jälkipuoliskolla purjemerenkulun maailmassa. Historian pro gradu-tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/79378/gradu02707.pdf?sequence=1>.

Qvist, Gunnar 1960. *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*. Kvinnohistorisk arkiv 2. Göteborg: Akademiförlaget-Gumperts.

Rannaste, Jorma 1982. *Porilainen merimies 1840-luvulta 1870-luvulle*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Rantala, Hilikka 1985. *Suomalainen merimies valtameripurjehtijoilla 1890–1930 –luvuilla*. Kansatieteen laitos, tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Rediker, Marcus 1987. *Between the Devil and the Deep Blue Sea. Merchant Seamen, Pirates, and the Anglo-American Maritime World, 1700–1750*. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.

Rediker, Marcus 1996. Liberty beneath the Jolly Roger. The Lives of Anne Bonny and Mary Read, Pirates. Teoksessa *Iron Men, Wooden Women: Gender and Seafaring in the Atlantic World, 1700-1920*. Creighton, Margaret S. & Norling, Lisa toim. Baltimore & London :John Hopkins University Press, s. 1–33.

Saarinen, Juhani 1972. *Porin kaupungin historia III*, Pori: Porin kaupunki.

Sköld, Johanna 2006. *Fosterbarnindustri eller människokärlek. Barn, familjer och utackorderingsbyrå i Stockholm 1890-1925*. Stockholm: Stockholms Universitet.

Stanley, Jo 2002. And after the cross-dressed cabin boys and whaling wives? Possible futures for women's maritime historiography. *The Journal of Transport History* (23), s. 9–22.

Steel, Tytti 2013. *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Sundqvist, Carola 1988. Kvinnor ombord: Åbokvinnor i sjöfarten före första världskriget. *Historisk Tidskrift för Finland* (73), s. 489–510.

Syrjäsoo, Kristiina 2000. *Puosun pojat ja timpurin tyttäret. Merimiesperheiden elämää Turussa 1800-luvulla*. Kulttuurihistorian pro gradu-tutkielma. Turku: Turun Yliopisto.

Vaapio, Emilia 2004. *Kapteenien vaimojen asema laivayhteisössä 1800- ja 1900-luvun suurilla amerikkalaisilla purjelaivoilla*. Yleisen historian lisensiaatintyö, Turku: Turun yliopisto.

Van der Heijden, Manon & Van den Heuvel, Danielle 2007. Sailors' families and the urban institutional framework in early modern Holland. *The History of the Family* (12), s. 296–301.

Van Lottum, Jelle & Brock, Aske 2014. Rural to Urban Migration in Eighteenth Century Scandinavia. Evidence from the Maritime Sector. *MEMS Working Papers* No. 3. https://www.kent.ac.uk/mems/docs/n3_Rural%20to%20Urban%20migration%20in%20eighteenth%20century%20Scandinavia_final_edit.pdf

Vainio-Korhonen, Kirsi 1998. *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Historiallisia tutkimuksia 200. Helsinki: SHS.

Vainio-Korhonen, Kirsi 2002. *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Historiallisia tutkimuksia 213. Helsinki: SKS.

Vickers, Daniel and Walsh, Vince 2005. *Young Men and the Sea. Yankee Seafarers in the Age of Sail*. New Haven & London: Yale University Press.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2015. *Juomarien valtakunta 1500–1850. Suomalaisten känni ja kulttuuri*. Helsinki: Teos.

Virrankoski, Pentti 1963. *Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809-noin 1865)*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Vähäkangas, Ismo 1991. *Purjelaivojen kultakauden (1856–1878) turkulaiset merimiehet ammatillisena ryhmänä*. Suomen historian pro gradu-tutkielma. Turku: Turun yliopisto.

Wikander, Ulla 1999. *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950: Genus, makt och arbetshandelning*. Stockholm: Atlas.

Weibust, Knut 1976. *Deep Sea Sailors: A Study of Maritime Ethnology*. Nordiska Museets Handlingar 71. Stockholm : Nordiska Museet.

Wickström, Kauko 1985. *Valtion tuloveron rakenne. Tutkimus tuloveron rakenteesta ja sen peruspiirteiden historiallisesta kehityksestä*. Turku: Turun yliopisto.

Åström, Sven-Erik 1978. *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia*. Ekenäs: Söderström & Co. Förlags AB.

